

сектантського руху, які вирішили вести часопис не "толстовським шляхом пасивного опору існуючому ладу, а по шляху активному" [6, с.764].

Видання "Рассвета" продовжувалося недовго, лише протягом одного 1904 р. З січня до вересня вийшло усього дев'ять номерів журналу. Основною причиною його закриття стали розбіжності між більшовиками і меншовиками. Належність редакторів часопису до більшовицької фракції стала приводом до енергійного виступу проти журналу меншовиків. Вони добилися того, що 18 червня 1904 р. Рада партії прийняла рішення, за яким "Рассвет" позбавлявся статусу органа РСДРП. Виправдовуючи фактичну заборону часопису для сектантів, меншовицька "Искра" зазначала, що він "ні за своїми літературними якостями, ні за способом ведення не обіцяє дати партії того, чого вона не може вимагати від такого органа" [4]. Таким чином, справжньою причиною закриття журналу "Рассвет" стало прагнення однієї з фракцій РСДРП – меншовиків, позбавити трибуни іншу фракцію цієї партії – більшовиків.

Сьогодні у багатоконфесійній Україні діє багато політичних партій, і кожна з них прагне вести роботу з віруючими, у тому числі із сектантами. В цьому плані досвід функціонування часопису "Рассвет" має, безумовно, певне значення.

Джерела та література

1. Второй съезд РСДРП. Протоколы. – М., 1959. – С.420.
2. Бонч-Бруевич В.Д. Раскол и сектантство в России. Доклад II очередному съезду РСДРП // Рассвет. – 1904 – № 67. – С.169.
3. Бонч-Бруевич В.Д. Среди сектантов // Рассвет. – 1904. – № 3.
4. Из партии // Искра. – 1904. – № 68. – 25 июня.
5. Ленін В.І. Третій з'їзд. // Повн.зіб.тв. – Т.10. – С.203.
6. Скворцов В. Со сжижалей сердца // Миссионерское образование. – СПб., 1904. – № 6. – С.764.
7. Социализм и старообрядчество // Родина. – 1990. – № 9. – С.76-77.
8. Державний архів Запорізької області. – Ф.24. – Оп.1. – Спр.230.

Г.Ф Кривоший

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО В НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – ПОЧАТКУ 1918 РОКІВ

Місце і роль селянства в Українській революції визначилося, перш за все, його чисельністю. Цілком зрозуміло, що характер і напрямок подій в Україні залежали від того, за ким піде село – 4/5 жителів країни, у своїй

абсолютній більшості представники корінної, титульної нації. Саме з селом, селянством зв'язували свої плани всі політичні сили України.

Радянська історіографія не спромоглася дати об'єктивну і врівноважену оцінку місця і ролі селянства України в революції 1917 р. Перебуваючи в полоні ідеологічних міфів, вона прагнула перебільшити пробільшовицькі настрої, які зустрічалися в середовищі селянства. В історичних дослідженнях 60-80-х років стверджувалося, що трудяще селянство тяжіло до більшовизму, а вплив на нього "дрібнобуржуазних" і "націоналістичних" партій поступово зменшувався, і в решті-решт наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. воно цілком стало на сторону Радянської влади, перейшло на позиції повної підтримки більшовицької партії" [20, с.159]. Загальноприйнятим був такий сценарій подій: "Трудящі України, очолені більшовицькою партією, ліквідували владу Центральної ради. У цій боротьбі трудяще селянство виступило єдиним фронтом з робітничим класом, що і привело до перемоги соціалістичної революції" [20, с.159].

Перш ніж перейти до аналізу справжнього стану речей, зауважимо, що цей висновок розходиться не лише з фактами, але й оцінкою позиції селянства в революції 1917 р., яку дав у свій час В.Ленін. В доповіді на III конгресі Комінтерну в липні 1921 р. він твердив, що більшовицька пропаганда була цілком успішною серед селян центральних губерній Європейської Росії, але не приймалася на окраїнах: "В Сибіру і на Україні контрреволюція могла тимчасово перемогти, тому що буржуазія там мала за собою селянство, тому що селяни були проти нас" [14, с.40].

Селяни України, подібно до селян і козаків Північного Кавказу або Сибіру, перебували в якісно іншому становищі, ніж селяни центральних російських губерній. Вони мали набагато більше родючої землі і менш розвинуті общинні порядки, які в Центральній Росії обплутували всіх і кожного на селі міцним мереживом кріпосницьких пережитків. Цілком зрозуміло, що спроби більшовиків комунізувати селянство наштотхнулися в Україні або в Сибіру на просто-таки шалений опір. Ця опозиція українського селянства політиці більшовиків зміцнювала перспективи Української революції.

Повернемося від історіографічних концепцій до фактів.

Переважна більшість селянства з радістю зустріла Лютневу революцію. Селяни всюди роззброювали і заарештовували жандармів, приставів, урядників, волосних старшин і сільських старост і обирали свої органи влади. Революція наблизила досягнення ідеалу українського селянства, який втілювався в гаслі "Земля і воля". Від революції селяни чекали радикальної аграрної реформи, ліквідації безземелля, закінчення кровопролитної війни, заможного і щасливого життя. Характерно, що питання майбутнього державного устрою України в перші дні революції справді

цікавили селянство мало. Його політична активність проявлялася хіба що у повсюдних вимогах усунути з державних установ представників "старого режиму" [48, *арк.3-35*; 49, *арк.129*].

Але досить швидко під впливом пробудженої національної свідомості своє майбутнє вони стали все більше й більше пов'язувати з досягненням Україною суверенітету, а відтак, з діяльністю Центральної Ради. З усіх куточків України на адресу Ради йшли привітання і запевнення у підтримці. "Цілковито переконані в тому, – говорилося в телеграмі з Туровської волості на Прилуччині, – що моральна сила УЦР ґрунтується на довір'ї широких верств української демократії і переважно селянства, ми сподіваємося, що УЦР три четверті своєї уваги зверне на організацію села..." [2, *с.12*]. У привітанні з Умані зазначалося: "Уманський повітовий селянський з'їзд вітає Українську Центральну Раду, яку визнає за вищий Український Уряд і просить її домагатися від Тимчасового Уряду видання акту про автономію України і негайного дозволу на формування українських військових частин" [2, *с.13*]. Подібних привітань Центральна Рада одержувала сотні. Частина з них опублікована, решта знаходиться в архівних фондах [26; 42, *арк.2,3-4,5-6,14,19,35,52-53*; 39, *арк.59*; 43, *арк.142,150*; 31; 33; 34;35].

Таким чином, селяни України з великим ентузіазмом зустріли створення Української Центральної Ради і покладали на неї всі свої надії. Як писав І.Фещенко-Чопівський, "село стихійно стояло за Центральну Раду та за її уряд" [25, *с.37*].

Виникла нагальна потреба негайної організації селянства, активізації його участі в революційних подіях, у будівництві української держави. За цю справу активно взялися українські соціалісти-революціонери. Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР) була найчисленнішою політичною партією України в 1917 р. Її оформлення завершилося на установчому з'їзді в квітні 1917 р. Особливого авторитету цій партії надав перехід до її керівництва М.С.Грушевського, визнаного лідера українського визвольного руху. Серед інших лідерів УПСР слід назвати М.Ковалевського, П.Христюка, М.Залізняка, Л.Коваліва та ін. Точних даних про чисельність УПСР немає. В літературі наводяться різні цифри: 400 тис. [18, *с.36*], 350 тис. [9, *с.20*], 75 тис. членів [6, *с.68*]. Останню цифру ввів в науковий обіг Ю.Гамрецький в 1970 р. Це був час, коли радянська історіографія всіма засобами прагнула показати великий вплив більшовиків на хід подій в українському селі в 1917 р. Одним з таких засобів було штучне применшення чисельності і впливу їх політичних противників. Оцінка чисельності УПСР, наведена Ю.М.Гамрецьким, без критичної оцінки була прийнята офіційною історіографією. На наш погляд, достатніх підстав для цього не було. УПСР була справді найвпливовішою

партією України, особливо серед селянської її частини, хоча питання про конкретну чисельність цієї партії потребує спеціального дослідження.

Свою активну роботу в селі українські есери розгорнули з перших днів революції. Їх діяльність була багатогранною: опанування органами місцевого самоврядування, у тому числі земствами; створення і керівництво діяльністю земельних комітетів і організація селянських спілок та інших представницьких самодіяльних органів селянства.

Ліквідувавши старі органи влади, селяни під керівництвом есерів чи проесерівськи налаштованих сільських вчителів, священиків, дрібних чиновників на сільських сходах з участю всього населення обирали свою владу: волосні та сільські виконавчі комітети, комітети громадського порятунку. Особливого розмаху цей рух набув у березні – квітні 1917 р. Виконуючи волю селян, ці організації роззброювали жандармів, поліцію і формували міліцію, втручалися в земельні справи тощо [3, с.13; 4, с.395; 20, с.20; 36]. Ця обставина викликала тривогу в урядових колах. Особливо занепокоїла чиновників діяльність сільських комітетів, які вислизали з-під контролю. В решті-решт уряд заборонив їм займатися будь-якими земельними питаннями. Так, Одеський повіткомісар попереджував волосні і сільські комітети: "Ніякі сільські комітети, не затверджені урядом..., не мають права встановлювати ті чи інші правила для користування чужою землею, а у всіх земельних питаннях, що виникають, необхідно звертатися до місцевих волосних комітетів, які діють з відома Тимчасового уряду..." [20, с.21]. Вказівка на волосні комітети, які діють "з відома Тимчасового уряду", не випадкова. 19 березня 1917 р. уряд видав постанову про підпорядкування діяльності волосних комітетів повітовим комісарам, які, як відомо, затверджувалися центральною владою [5, с.440]. Ця постанова різко звузила можливості волосних комітетів, і на Україні вони не набули значного поширення.

Що ж стосується сільських комітетів, то ефективність їх діяльності залежала від складу і політичної активності селян даної місцевості. Всупереч розпорядженням зверху, ці комітети часто перетворювалися у справжні органи влади, які брали до своїх рук керівництво всім адміністративно-політичним і господарським життям села.

Події 1917 р. внесли кардинальні зміни в діяльність земств. Земства після Лютневої революції поступово втрачали своє значення і вплив на село, хоча Тимчасовий уряд активно підтримував їх, вбачаючи в цих органах запоруку стабільності. Але зберегти проросійський характер земств, їх підконтрольність петроградському центру не вдалося. Склад земств поступово змінювався в бік посилення в них національно-демократичних елементів. Вже в перші тижні свого існування, а особливо після Першого Універсалу, Центральна Рада одержала десятки віталь-

них телеграм і листів від повітових земств, у тому числі Лубенського, Золотоніського, Кременчуцького, Канівського та інших [24, с.30-308]. Підтримка земствами Центральної Ради посилилася після їх перевиборів, які відбулися у серпні 1917 р.

Важливого значення надавали українські есери роботі в земельних комітетах, що координували підготовку аграрної реформи. Рішення про створення земельних комітетів під тиском селянства було прийняте самим Тимчасовим урядом. Уряд прагнув тримати ці комітети під своїм контролем, обмежуючи участь в їх діяльності представників селянства і забезпечуючи широкі повноваження представникам своїх органів на місцях. Незважаючи на певні обмеження, закон про земельні комітети міг бути використаний в інтересах селянства. В законі було зазначено, що в межах діючого законодавства земельні комітети мають право видавати постанови з сільськогосподарських земельних питань; розв'язувати питання, суперечки, непорозуміння, які виникають в галузі земельних та сільськогосподарських відносин; припиняти дії приватних осіб, скеровані до знецінення земельних та сільськогосподарських маєтностей.

Процес організації земельних комітетів проходив від травня до серпня 1917 р. включно. До середини липня в Україні діяло 94 повітових та 9 губернських земельних комітетів. Майже у всіх волостях діяли волосні земельні комітети [44, *арк. 54*].

З самого початку діяльності земельних комітетів за вплив на їх діяльність розгорнулася боротьба. В решті-решт ці органи, особливо волосні і повітові, опинилися під повним контролем есерів. Це визначило характер аграрних перетворень в Україні, їх хід в руслі програмних установок УПСР.

Українські есери після Лютневої революції розгорнули активну діяльність по створенню нових представницьких селянських органів – селянських спілок. Наприкінці квітня відбувся I Київський губернський селянський з'їзд, який під впливом українських есерів визнав селянські спілки низовою ланкою організації селянства. Внаслідок активної діяльності есерів протягом березня – травня 1917 р. на місцях, поряд з виконавчими органами Тимчасового уряду, виникли численні селянські спілки. Як констатував Д.Дорошенко, "...Україна вкрилась сіткою... партійних організацій "Селянської Спілки" [7, с.60].

В окремих губерніях України, зокрема Катеринославській, Таврійській, частково Чернігівській, йшла напружена боротьба за вплив на селянство між російськими і українськими есерами. Тут, поряд з селянськими спілками, виникають "крестьянские союзы", підпорядковані Всеросійському "крестьянскому союзу", головний комітет якого був створений в Петрограді. В Катеринославі губернський "крестьянский союз" було

утворено на губернському селянському з'їзді 25 березня [37, с.185; 28; 29]. Єдине, що вдалося на з'їзді представникам українства, – добитися резолюції про підтримку автономії України. Українські есери прагнули перетворити "крестьянские союзы" в селянські спілки. На Катеринославщині це вдалося восени 1917 р. на другому губернському селянському з'їзді. На чолі селянської спілки стали Ф.Сторубель, організатор Мануйлівської "Просвіти", і член УСДРП І.Чорнорот, робітник катеринославських залізничних майстерень.

Крім селянських спілок і "крестьянских комитетов", в деяких місцевостях України виникали, за прикладом робітників, ради селянських депутатів. Як правило, ініціатива в утворенні рад виходила з боку російських меншовиків і есерів. Часто відбувалося перетворення "крестьянских комитетов" в нові органи. Були випадки, коли радами оголошували себе селянські спілки. Тоді домінуючим в них залишався вплив українських есерів.

Важливим свідченням дальшої самоорганізації селянства був Перший Всеукраїнський селянський з'їзд.

З'їзд відкрився у неділю, 28 травня 1917 р. 2500 делегатів представляли всі губернії, 1000 волостей України, Кубань і Донщину. Про ґрунтовність підготовки з'їзду свідчить той факт, що крім делегата з вирішальним голосом, кожна волость прислала по дублеру делегата. Про цю особливість з'їзду розповів Б.Мартос, член президії з'їзду [16, с.51]. До президії з'їзду ввійшли П.Христюк, Б.Мартос, В.Винниченко та по одному делегату від губерній. З'їзд обрав М.Грушевського почесним головою з'їзду [19, с.5-6]. В перший день роботи були зачитані привітання від різних організацій і партій.

В другий день роботи з'їзду обговорювалося питання про ставлення до Тимчасового уряду, яке вилилося в напружений і драматичний спір між прихильниками автономії України і самостійниками. М.Ковалевський (УПСР) розповів делегатам з'їзду про поїздку делегації Центральної Ради до Тимчасового уряду, про відмову Петрограда говорити про автономію України. "Тимчасовий уряд, – говорив М.Ковалевський, – з самого початку погодився на незалежність Польщі, повернув права Фінляндії. Ми цього не вимагали, ми лише вказували, що уряд мусить видати такий акт, де б було зазначено право українського народу на автономію. Але нам не відповіли нічого певного, не визнали наших прав" [24, с.249-250; 19, с.5-6]. Одним з перших в обговоренні цього питання виступив П.Христюк. Він підкреслив, що Україні негайно потрібна "Крайова рада", щоб захистити порядок і спокій в Україні, "адже земство фактично розпалося, школа – на роздоріжжі, у продовольчій справі – повне безладдя". "З Петрограду, – продовжував промовець, –

порядку нам не дадуть, тому треба щоб народ сам порядок зробив... Ми – українці, хочемо порядку у наших краї... Ми хочемо волі і собі, і іншим народам. Собі ж ми можемо забезпечити волю тільки тоді, як наш народ сам буде керувати своїм краєм... Нам автономія потрібна не завтра, не після Установчих зборів, які можуть і не погодитися з нами. Автономія нам потрібна зараз, сьогодні" [19, с.10].

Виступ П.Христюка відбивав точку зору більшості Центральної Ради, а разом з тим і позицію Української партії соціалістів-революціонерів, до якої той належав. В цілому, автономістська лінія на з'їзді була провідною, пануючою. Але частина делегатів, відбиваючи досить поширені в українському суспільстві настрої, закликали до проголошення самостійності України. Особливо яскраво ця позиція проявилася у виступі на з'їзді самостійника О.Степаненка. Закликавши до проголошення самостійності, О.Степаненко подав президії проект декларації, у якій, серед іншого, передбачалося: 1) оголосити, що український народ – хазяїн на своїй землі і засновує свою державу; 2) Центральну Раду поповнити Радою селянських депутатів та оголосити її Українським Тимчасовим урядом; 3) цей Тимчасовий уряд має скликати Українські Установчі збори і Сейм; 4) Український Тимчасовий уряд вживає заходів до того, щоб представники нашого народу взяли участь у майбутній мирній міжнародній конференції; 5) завершити формування українського війська [19, с.11].

Виступ О.Степаненка спричинив справжній емоційний вибух. В решті-решт, президії вдалося вгамувати пристрасті і переконати делегатів у недоречності постановки питання про незалежність України. В резолюції "Про відношення до Тимчасового уряду" Всеукраїнський селянський з'їзд постановив: "Приєднатись до домагань Української Центральної Ради і вимагати від Тимчасового уряду негайного задоволення цих домагань... Зважати на те, що тільки встановлення в Росії федеративно-демократичної республіки з національно-територіальною автономією України та забезпечення прав національних меншостей зможе оберегти людей од безладдя..." [19, с.14].

Другим фундаментальним питанням Всеукраїнського селянського з'їзду було земельне питання. Доповідь по ньому зробив М.Ковалевський. На думку доповідача, вимоги з'їзду в земельній справі мали зводитися до такого: всі землі – поміщицькі, казенні, церковні і монастирські – повинні без викупу перейти трудовому народові, приватна власність на землю повинна бути скасована. Вся земля повинна передаватися народному Сеймові, який розподіляв би її між тими, хто її обробляв.

В обговоренні земельного питання взяло участь багато делегатів. Селяни вимагали передачі землі тим, хто її обробляє власними руками. Комісія у складі А.Степаненка (УПСР), П.Христюка (УПСР), А.Лівицького

(УСДРП) і Б.Мартоса (УСДРП) розробила резолюцію, у якій говорилося про скасування приватної власності на землю, про передачу всієї землі у всеукраїнський земельний фонд, якою мали б розпоряджатися земельні комітети: центральний всеукраїнський, губернські та повітові. Право користування землею визнавалося лише за тими, хто її обробляв власними руками. Ця резолюція була прийнята майже одногосно.

На з'їзді було також розглянуто питання про організацію селянства. В резолюції з цього приводу, зокрема, передбачалося: формою організації українського селянства повинна бути Українська селянська спілка; в кожному селі повинен бути заснований комітет Української селянської спілки [19, с.27].

Обрана на з'їзді Всеукраїнська рада селянських депутатів (150 членів) була включена до складу Центральної Ради, значно посиливши її авторитет в масах.

Підтримка селянством ідеї української державності посилилася після I Універсалу. Прояви цієї підтримки були різні. Про одну з них писав М.Ковалевський. Мова йде про фінансову підтримку української автономії, жвавий відгук на рішення Центральної Ради про залишення на Україні податків, що збиралися на її території. Оскільки власного фінансового апарату у Ради не було, сільські громади почали висилати своїх посланців з податковими сумами прямо до Києва. М.Ковалевський так описував ці події: "В ці дні вулиці в околицях будинку УЦРади являли своєрідне і незабутнє видовище. Тисячі селян у традиційних свитках, обладнані довгими торбами, терпеливо чекали не раз два-три дні, доки дійде до них черга передати належні суми до українського скарбу. Ця реакція на перший універсал українського селянства була тим глибшою, що перший раз після вікової неволі український селянин покликаний був до сповнення свого обов'язку як рівноправний громадянин" [24, с.305; 32].

Свідченням швидкої самоорганізації, зростання громадянської і національної самосвідомості українського селянства була поява в його середовищі Вільного козацтва. Загони Вільного козацтва стали створюватися селянами з весни 1917 р. як місцева оборона та народна міліція під різними назвами: "Вільне козацтво", "Січ", "Народне ополчення" і ін. В радянській історіографії Вільне козацтво трактувалося як "націоналістичні військові формування", що "створювалися контрреволюційною Центральною радою з представників куркульства і націоналістично настроєної інтелігенції". Якщо вірити цим твердженням радянських істориків, то тоді доведеться визнати, що багато українських сіл більш як наполовину складалися з куркулів.

Центральна Рада підтримувала ідею організації загонів Вільного козацтва. В умовах зростання соціально – політичного напруження та гос-

подарського безладдя, які ускладнювалися масовою демобілізацією солдат з фронту, вони забезпечували цілісність громадського майна та спокій населення. Саме в цьому бачив покликання Вільного козацтва Генеральний Секретаріат [46, *арк.3 зв.*].

Рада прагнула надати вільнокозацькому руху чітких організаційних форм. Генеральний Секретаріат розробив "Статут "Вільного козацтва" на Україні", обов'язковий для вільнокозацьких організацій [47, *арк.15; 38, арк.1-276; 39, арк.1-30*].

Для остаточного оформлення організації 16-20 жовтня 1917 р. в Чигирині зібрався Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва. На нього прибули 2 тис. делегатів, які представляли 60 тис. вільних козаків Київщини, Херсонщини та Кубані. На з'їзді була утворена Генеральна козацька рада з 12 членів, як і разом із наказним отаманом мала керувати всіма справами козацтва. З'їзд постановив "запропонувати Українській Центральній Раді негайно оголосити саму широку національно-територіальну автономію Україні і негайно приступити до рішучого проведення її в життя" [1, *с.1*].

Отаманом Вільного козацтва обрали начальника I Українського корпусу генерала П.Скоропадського, генеральним писарем – сотника В.Кочубея. З'їзд надіслав привітання до Центральної Ради і Генерального Секретаріату.

В новітній українській історіографії стверджується, що під впливу і авторитету Центральної Ради припадає на осінь 1917 р. Це саме той час, коли Рада користувалася найширшою підтримкою селянства. Саме українське селянство було найголовнішою підпорою Центральної Ради. Це особливо яскраво проявилось на виборах до Всеросійських Установчих зборів. За українських есерів віддали свої голоси 52% виборців. Це були, головним чином, селяни. Крім того, майже 20% голосів отримав блок українських і російських есерів, який сформувався в деяких виборчих округах [11, *с.179*].

Ситуація мало змінилася і під час виборів до Українських Установчих зборів. "Вісті головної комісії по справах виборів до Установчих зборів Української Народної Республіки" надрукували 11 грудня 1917 р. постанову Крелевецького селянського повітового з'їзду від 10 грудня 1917 р., в якій селяни висловили повне довір'я Українській Центральній Раді і її Генеральному Секретаріатові. "Селянський з'їзд постановив вітати У.Ц.Раду, яка складається з селянства, робітництва, вояцтва за її заходи до негайного скликання Українських Установчих Зборів... Селянський З'їзд закликає усе селянство, робітництво і вояцтво, Крелевщини взяти найактивнішу участь у цих виборах і обрати до Українських Установчих Зборів таких людей, які найкраще змогли б захистити право Українсько-

го народу, їх волю і добре життя" [27]. Це було типове рішення, що відбивало домінуючі в селянстві настрої.

Ці настрої підтвердилися на Всеукраїнському з'їзді робітничих, селянських і солдатських депутатів, що відбувся у Києві на початку грудня 1917 р. Метою більшовиків, які були ініціаторами скликання з'їзду, було усунення Центральної Ради від влади, внутрішній переворот в УНР. Але цей намір провалився. З'їзд виявив неприховану ворожість до більшовиків. П.Христюк, який був учасником з'їзду, відзначав: "Насправді, не було ще в Україні ні одного з'їзду, який би з таким обуренням ставився до більшовиків, як цей з'їзд, скликаний більшовиками" [22, с. 70]. І в грудні 1917 р., як і в попередні місяці, українське селянство було настроєне антибільшовицьки, продовжувало підтримувати українську державність.

Ця обставина визначила хід і результати голосування на виборах до Українських Установчих зборів. Як і на виборах до Всеросійських Установчих зборів, перемогу отримали знову ж таки українські есери. Їм віддали свої голоси 61,2% громадян, що виявили бажання взяти участь в голосуванні [11, с. 216]. Російські есери одержали лише 1,4%, в той час як на виборах до Всеросійських Установчих зборів за них проголосувало 17,3% [11, с. 216-217].

Вибори до Всеросійських Установчих зборів і до Українських Установчих зборів відбувалися після більшовицького перевороту в Петрограді, коли була вже проголошена Українська Народна Республіка. Ці вибори проводилися на засадах загального, рівного, таємного і безпосереднього голосування, тобто на засадах демократичних. Вони досить точно, адекватно відбивали настрої різних верств суспільства. Таким чином, віддаючи свої голоси за українські партії, що домінували в Центральній Раді, селянство України демонструвало свою підтримку УНР.

У зв'язку з цим знову виникає питання: чому ж мільйони українських селян не надали належної підтримки УНР, коли вона стала об'єктом агресії з боку Радянської Росії і підливних дій більшовиків?

Українські соціалісти-революціонери, змагаючись за вплив на селянство, роздали йому багато популістських, а в реальному житті нездійснених, обіцянок. Від Центральної Ради селянство, особливо найбідніше, чекало занадто багато: задоволення в повному обсязі перш за все його інтересів. По суті Рада стала заручницею своїх обіцянок. В III Універсалі вона заявила про ліквідацію права власності на поміщицькі та інші не-трудові землі. У 1917 р. передбачалася норма вільної від конфіскації – 40 десятин. Реалізація цієї норми дозволяла зберегти рівень розвитку продуктивних сил села, але позбавляла надії на землю малоземельне і безземельне селянство. 14 грудня 1917 р. на засіданні Центральної Ради селянин Паньків заявив: "Якщо ми скажемо, що законопроект залишає в одних

руках 40 десятин, то нарід не визнає і самої Ради" [30, с. 72]. Однак навіть цей закон планувалося здійснити після затвердження Українськими Установчими зборами.

Тільки наприкінці січня 1918 р., прагнучи вибити у більшовиків їх головний козир, Рада прийняла новий земельний закон, який взагалі скасовував приватну власність на землю. Цей закон вже не міг справити позитивного впливу на становище Ради, зате відштовхнув від неї заможне селянство, яке активно виступило проти її політики і пізніше підтримало гетьманський переворот.

Фатальної неминучості такого розвитку подій не було. "Якби Центральна Рада була розсудливішою, вона могла здійснити аграрну реформу, не касуючи принципу приватної власності на землю: цей погано продуманий захід вніс багато хаосу в життя на селі" [12, с. 14], – писав зарубіжний українознавець І. Лисяк-Рудницький.

Іншою важливою помилкою в роботі Центральної Ради дослідники, як і очевидці подій, вважають те, що вона не спромоглася підготувати кадри агітаторів для сіл, щоб ознайомити селян з політикою Центральної Ради, у тому числі в аграрному питанні. В умовах, коли майже все населення було збите з пантелику, дезорієнтоване швидкими, кардинальними змінами політичної обстановки і не знало, за ким йому йти, роль агітації була неоціненна. Кваліфікований, добре підготовлений агітатор був вартий сотень озброєних бійців. Цією обставиною особливо користувалися більшовицькі агітатори, які давали від імені своєї партії нездійсненні обіцянки соціальної рівності, негайного вирішення всіх проблем селянського життя. У той же час вони не зупинялися перед безсоромною брехнею, нібито в Генеральному Секретаріаті засідають генерали, що хочуть відновити царську владу [21, с. 59-61; 22, с. 78].

Більшовицька агітація знаходила відгук серед декласованої, люмпенізованої частини села, яка чекала негайного і кардинального покращення свого становища. Безземельне і малоземельне селянство, яке становило до 1/3 сільського населення, схильне було сприймати заклики до негайної експропріації майна поміщиків і капіталістів, тим більше, що звучали вони не лише з вуст більшовиків. Ці заклики охоче підтримували анархісти, а з осені 1917 р. і ліві есери, у тому числі українські. У той же час роз'яснювальна робота Центральної Ради в селах, або була дуже слабка, або її взагалі не було. Існувало безліч сіл, містечок і міст, де вона взагалі не проводилася [41, *арк. 14, 17*].

На цю обставину звернув увагу у своєму листі до "Вістей з Української Центральної Ради" в середині листопада 1917 р. член Центральної Ради Є. Оनाцький [45, *арк. 1-3*]. А 1 грудня 1917 р. Генеральний Секретаріат і Центральна Рада опублікували відозву до населення у справі спрос-

тування більшовицької агітації проти Української Народної Республіки. Але з цими роз'ясненнями переважна більшість селянства так і не ознайомилася.

І результати не забарилися. За оцінкою С.Єфремова, в критичний момент "грунт почав усуватися з-під ніг, підпори не стало: народ безмолстував, додержуючись нейтралітету" [23, с.55].

Оцінка, яку дав в своїй статті С.Єфремов, в історичній літературі зустрічається досить часто. Очевидно, їх авторам не були відомі всі факти, що супроводжували радянське вторгнення в Україну. Без сумніву, поза їх увагою залишилися героїчна опір радянському наступу, яке вчинило Вільне козацтво. Там, де селянство було достатньо організоване, де національні емоції і підтримка власної державності не обмежувалися з'їздами і маніфестаціями, а втілювалися в конкретні організаційні структури, там більшовицьке революційне насильство зустрічало відсіч і радянське вторгнення зупинялося. Вільне козацтво тримало під своїм контролем значну частину Південної Київщини, Західної Черкащини, Подільської, Херсонської та інших губерній [17, с.93; 8, с.22].

Що ж стосується тих територій, які опинилися під більшовицьким контролем, то через деякий час вони перетворилися в арену антирадянських повстань селянства, яке активно, збройною силою стало руйнувати новий режим [10, с.268-269].

Таким чином, українське селянство мало величезний соціальний потенціал, було широкою і надійною базою українського державотворення. А головною причиною поразки Центральної Ради була не "низька національна свідомість селянства", а цілий комплекс помилок в політиці самої Ради, особливо в аграрній політиці.

Джерела та література

1. Постанови першого Всеукраїнського Козацького з'їзду в м.Чигирині на Київщині 3, 4, 5 і 6 жовтня 1917 р. – 1917.
2. Привітання до Української Центральної Ради (передрук з газети "Вісті з Української Центральної Ради" травень, 1917 рік) // Розбудова держави. – 1993. – № 3.
3. Борьба трудящихся Волини за власть Советов (март 1917 – декабрь 1920 гг.): Сб. документов и материалов. – Житомир, 1957.
4. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине: Сб. документов и материалов. – К., 1957. – Т.2.
5. Революционное движение в России после свержения самодержавия: Сб.документов. – М., 1957.
6. Гамрецький Ю.М. Про буржуазно-націоналістичні перекинуття деяких питань історії Великого Жовтня // Український історичний журнал. – 1970. – № 11.

7. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Т.1. Доба Центральної Ради. – Нью-Йорк, 1954.
8. Задоянний В. Українське Вільне козацтво і боротьба з московською навалюю // Українське козацтво (Чікаго). – 1977. – Ч.1-2.
9. Королівський С.М. Украинское национальное движение в период подготовки Октябрьской революции // История СССР. – 1965. – № 5.
10. Кривоший Г.Ф. До питання про соціальний та національний склад загонів Вільного козацтва в Українській революції 1917 – початку 1918 років // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури. Матеріали міжнародної науково – практичної конференції (Запоріжжя, 2-4 жовтня 1997 р.). – Секція III, IV, V. – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 1997.
11. Курас И.Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. – К., 1978.
12. Лисяк-Рудницький І. Четвертий Універсал та його ідеологічні попередники // Історичні есе. У 2 т. – К., 1994. – Т.2.
13. Ленін В.І. Повн. збір. творів. – Т.43.
14. Там само. – Т.44.
15. Мартос Б. Завоювання України більшовиками // Мартос Б. Визвольний здиґ України. – Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1989.
16. Мартос Б. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд // Мартос Б. Визвольний здиґ. – Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1989.
17. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917-1919 рр. (Історико – генетичний аналіз). – К., 1995.
18. Рядніна У.І. Більшовицькі організації України в Жовтневій революції. – К., 1958.
19. Хміль І.В. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р.). – К., 1992.
20. Хміль І.В. Трудяще селянство України в боротьбі за владу Рад. – К., 1977.
21. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920. – Відень, 1931. – Т.І.
22. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920. – Відень, 1931. – Т.ІІ.
23. Єфремов С. Під обухом. – К., 1918.
24. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. – Інсбрук, 1960.
25. Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя. – Житомир, 1992.
26. Вісник Полтавського громадського комітету. – 1917. – 21 травня.
27. Вісті головної комісії по справах виборів до Установчих Зборів Української Народної Республіки. – 1917. – 11 грудня.
28. Крестьянский союз. – 1917. – 7 июня.
29. Там само. – 17 августа.
30. Літопис революції. – 1926. – №1.
31. Нова Рада – 1917. – 14 березня.
32. Там само. – 29 березня.
33. Там само. – 30 березня.

34. Там само. – 11 квітня.
35. Там само. – 20 квітня.
36. Полтавский день. – 1917. – 14 марта.
37. Южное хозяйство (Катеринослав). – 1917. – № 7-8.
38. Центральний державний архів вищих органів державної влади і управління України – Ф.811. – Оп.1. – Спр.1.
39. Там само. – Спр.2.
40. Там само. – Ф.1115. – Оп.1. – Спр.2.
41. Там само. – Спр.4.
42. Там само. – Спр.12.
43. Там само. – Спр.44.
44. Там само. – Ф.1412. – Оп.1. – Спр.117.
45. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського Національної Академії наук України. – Ф.227. – № 15.
46. Державний архів Запорізької області. – Ф.Р – 2122. – Оп.2. – Спр.1.
47. Там само. – Ф.Р. – 2142. – Оп.1. – Спр.1.
48. Державний архів Київської області. – Ф. 1716. – Оп.1. – Спр. – 12.
49. Державний архів Полтавської області. – Ф.1057. – Оп.1. – Спр.37.

Л.В.Турчина

М.ХВИЛЬОВИЙ В УМОВАХ УТВЕРДЖЕННЯ ТОТАЛІТАРНОГО ЛАДУ

Більшість сучасних істориків, згадуючи в своїх дослідженнях постать М.Хвильового, як правило, приділяють увагу аналізу його діяльності під час літературної дискусії 1925-1928 рр. Останні роки життя письменника в умовах утвердження тоталітарної суспільної системи, за винятком згадки про його самогубство, залишаються слабо висвітленими. Очевидним є факт, що найбільшої гостроти виступи письменника досягли саме в період літературної дискусії, однак не менший інтерес становлять спроби письменника пристосуватися до нових політичних умов і продовжувати намагатися втілювати в життя свої ідеали протягом 1928-1933 рр.

Кардинальні зміни, що відбулися у 1927-1928 рр. в загальносоюзному масштабі, а саме згортання нової економічної політики, початок колективізації, прийняття I п'ятирічного плану тощо, не могли не позначитися і на Україні. Тоталітарна система почала своє утвердження. Однак більшість населення, не усвідомивши розмаху політичного повороту, ще продовжувалася рухатися у звичному напрямку. Очевидно, що М.Хвильовий був одним з небагатьох, хто раніше від інших усвідомив всі небезпеки нового політичного курсу. Більшість його негативних наслідків, як-то